

Történész teadélutánok

XXXIX.

2024. június 6.

Ezen összejövettel befejeződött a 2019 őszen elkezdődött sorozat. Ebből az alkalomból a mellékelt összefoglalásról – Szemerkenyi-Szondy Melinda, az AKE titkára megtisztelő részvételével – folyt a tartalmas beszélgetés. Alulírott köszönetét fejezi ki az MTA illetékes vezetőinek, hogy fél évtizeden át a patinás Tudós Kávézóban – túlnyomó részt a Koncert teremben – diskurálhattunk a szakma, esetenként néhány társtudomány kérdéseiről. A honlapra rendre felkerült beszámolók, azok mellékletei feltehetőleg nem csupán a társadalomtudomány, hanem a más tudományterületeken dolgozó kollégák tájékoztatására is alkalmasak.

Pritz Pál

**Intelmek – a teasor zárására,
életem néhány fontos epizódja tanulságaképpen**

Kérésznymi életünk láncszem a végtelen időben. A kérésznymi lét és a láncszem közötti nem csekély ellentmondás tudatossággal némileg enyhíthető. Tehát lehet haszna, lehet értelme az összegzésnek.

Ha van igazság abban – némely ógörög gondolkodó, majd Georg Friedrich Hegel és Karl Marx nyomában nem nagy bátorság állítani –, hogy a történelmet a dialektika mozgatja, következésképpen a történelmi megismerése dialektikus szemlélet nélkül aligha sikerülhet, akkor a megtett életutat, annak megszívelhető tanulságait is így lehet legjobban megírni.

Történéznek (sem) születik senki. Következésképpen nincs semmi takargatnivalóm, hogy amikor húszesztendőskoromban, 1964 nyarán elolvastam a Molnár Erik főszerkesztésében, a Gondolat Kiadó gondozásában nemrég megjelent kétkötetes *Magyarország történetét*, akkor azt annyira meggyőzőnek találtam, hogy leginkább azon töprengtem: mit lehet még kutatni, elmondani ezek után történelmünkéről?

Aztán Szabad György nem sokkal később azt magyarázta nekünk valamely előadásán: generációk munkája szükséges még az 1790 utáni honi történelmi megismeréséhez. Nagyon nehezen fért a fejembe. Már régóta kristálytisztán látom. Ám a másik irányba billentem át. Mert már régóta az a tapasztalatom is megvan, hogy gyakran a megszerzett tudás, az előttünk járó generációk nyomtatásban rögzített tudása is elhalványul. Részben a felejtés mélyből táplálkozó emberi tulajdonsága – felejtünk, ha túlélni akarunk –, részben pedig a korszellemeink jövőse-menése okán. És azért is, mert az ilyesmi sem történik kaszárnya-rendben. Tehát hiába választ el már el évszázadnál is nagyobb idő bennünket a 19. századtól, annak ismeretelméleti optimizmusa még mindig védi védhetetlen hadállásait. Abban a világban, ahol már sokak fejében az ismeretelméleti szkepszis uralkodik. Keserű mosolyt fakaszt fontosnak vélt orgánumok szerkesztői gyakorlata, amelynek jegyében makacsul elzárkóznak fontos írások másodközlése elől, miközben annak komoly előrevívő szerepe lenne az ismét eluralkodó tudatlansággal szemben. Ugyancsak keserű mosolyt fakaszt a lábjegyzetekhez való gyakori túlzott ragaszkodás értelmetlen követelménye. Az internet korában azt kell lejegyzetelni, amit az internet segítségével pillanat alatt lehet megtalálni. Ám feltétlen szükség van az elbeszélő jegyzetekre, mert révükön a főszöveg lendülete őrizhető meg.

Természetesen én is lelkes híve voltam Szabad tanár úrnak. Újabb meglepetést azzal keltett bennem, amikor egyik szemináriumán azt mondta: – még ha legjobbak leszünk is egyszer, magunkról a historiográfiában távlatilag egy-két lábjegyzetnél többre ne számítsunk.

Nála tett szigorlatomon ismét alaposan meglepett. Mielőtt a szokásos jelessel kimentem volna a szobájából, azt mondta: – Hallani akar majd rólam, s valóban jó monográfiát írjak.

Nemigen hittem, hogy képes leszek rá.

Mielőtt folytatnám, elmondom az utolsó – 2005-ös könyvemről lakásán történt – beszélgetésünk drámai epizódját. E kötetben olvasható a Bárdossyról szóló dokumentumregényem jegyzetelt variációja. Lángvörösen, a kezében lévő ceruzával a margót átszakítva kifogásolta hűvös tárgyilagosságomat. – Hogyan írhattam így az 1943-as esztendő Bárdossyjáról(!), amikor már – úgymond – „térdfigyelettel jártunk a vérben”. E fékevesztett megnyilatkozás is alátámasztotta azt a tapasztalatomat, amiért eddigi életemben elzárkóztam családom története alaposabb

megismerésétől. Mert nem ritka, hogy a történész családja története szemüvegén át torzítja írásaiban a köztörténetet.

*

Most a nyolcvanadik esztendőmben járok, s összesen két monográfiára futotta. Igaz, a könyvek száma – minek számolnám meg pontosan, attól nem lesznek jobbak, igaz, rossznak sem gondolom őket –, melyeken a nevem szerzőként, társszerzőként, szerkesztőként stb. szerepel, harminc felett lehet már. De ebből monográfia csak kettő. Az egyik 1982-ben, a másik 1999-ben jelent meg. Az előbbi alapja a kandidátusi értekezésem volt. Azt – ritka hollóként határidőre – 1979-ben védtem meg. Előtte a *Népszabadság*ban a főszerkesztő Nemes Dezső elvtárs¹ röviden jelezte, hogy a történészek nem osztják a nézeteimet. Magyarán revizionista vagyok. Megritkult a levegő körülöttem. Többen nem mertek ezért eljönni a védésre. Tragikomikus volt az a mozzanat, amikor Potsdamban a vasútállomáson Tilkovszky Loránt – nehogy összeakadjunk – a szomszédos peronon járkált, ropiját ropogtatta. Még Budapest–Potsdam távolságában is veszélyesnek tartotta, ha szóba elegyedek velem. Aspiránsvezetőm, Kónya Sándor telefonozott a *Népszabadság* másik főemberének, hogy nem jelentek veszélyt a rendszerre. Simán védtem, annak vége tájára Hanák Péter is megérkezett. Kádár Béla, Perjés Géza természetesen eleitől jelen volt. Amikor néhány esztendővel később Szegedre, a JATE-ra akartam elmenni dolgozni, akkor az ottani egyik főhatalom, Mérei Gyula (neki anno a gettóba kis lábaskában Szekfű Gyula vitte be az ételt, aztán egyik elsőként támadta meg volt mesterét történetírása kártékonyasága okán; az egyik fő szabály életünkben, hogy minden jótett elnyeri méltó büntetését – ezt bár jó tudni, de ha tükörbe akarunk nézni, akkor ne kövessük) mentett meg tervem sikerétől. Tényleg hálás vagyok neki. Akkor persze nem így éreztem. Kristó Gyula és mások hiába segítettek volna. Mérei megmondta, hogy nem vagyok marxista, s azzal vége lett az ügynek. Kosáry Domokos nagydoktora ügyét már nem tudta jégre vinni, de jó időre késleltette a védést. Kónya Sándor itt is kedvező szerepet játszott.

Gyermekeink 1974-ben, 1976-ban születtek. Három hónapos (NSZK, Ausztria) ösztöndíjat kellett a családi munkamegosztás okán visszamondanom. Jól tettem. Tehát tudtam, ha jó monográfiát akarok kiadni, akkor a kéziratral, annak további német forrásokkal való aládúcolása végett bőven van még mit tennem. 1980–1981-ben jártam Bonnban, Koblenzben, Mainzban, Münchenben, Bécsben kiegészítő kutatásra. Tudom, az 1982-es könyv ma is jól használható. Valóban használják. Mégis, ha egyszer kiadnák ismét, nem engedném meg a változatlan utánnymást. Az akkori gyakorlat szerint magas példányszámban jelent meg, ezért sok példánya ma is elérhető az antikváriumokban. Szóval az egészet újraírnám. Mert ilyen a szakmánk. Nem csak a miénk. Azért, mert valami jó, nem jelenti azt, hogy ne lehetne idővel még jobbat írni. Ha négy évtized múlva is ott tartanék, mint akkor, bizonyosan nem fejlődtem volna semmit. Vélhetően fejlődtem.

A másik monográfiára térve. 1999-ben adta ki az Osiris Kiadó a *Pax Germanica* c. művemét – tartalma és nem terjedelme okán az; mezei történészek centiméterrel mérik a minőséget. 2000-ben kéziratával nyertem el az MTA doktora kitüntető címet. Kissé resteltem, mégis írnom kell: anno létezett az MTA doktora fokozat. De az ellenségek addig fúrtak-faragtak, míg a Házon belül be kellett látnunk: a rendszerváltáson átesett hazai világban az MTA címet ugyan adhat, de fokozatot nem. (1992–1993-as történet.) Ám a gáncsoskodóknak nem sok örömük lett sikerükben. A törvényben rögzített cím

¹ Az MSZMP-nek 1967. május 2-án lettem a tagja, azt soha nem hagytam el. Nem azért léptem a soraiba, hogy bomlasszam. Többet pártba nem lépek. A párt mindig az egésznek a része. Az egészben igyekszem gondolkodni. Amikor az egyik volt fő elvtárs – tudván, hogy nem igazoltam át az utódpártba – számonkérően tudakolta, melyik pártban dolgozom, azt mondtam: – egyikben sem. Többé nem leszek egyik pártnak sem a balekja. Balekokra mindig szükség van, de – vélem – mindenféle párt- és egyéb szerveződést felülről szemlélek.

ugyanis valójában fokozatként fungál. Komoly egyetem senkit nem terjeszt fel egyetemi tanárnak, ha az illető nem birtokolja ezen akadémiai címet. Vannak, ahol megteszik. Fapadosak.

Miért van ez így? Roppant egyszerű a magyarázat. Mert igen nagy tekintélye van Széchenyi István akadémiájának. Egyszer majd, ha felnőtté válik közvéleményünk, s nem fogja többé túrni a felette basáskodó hatalmat, amikor már valódi civil szervezetek adnak majd tartást neki – szóval, ha nem a hatalom kitartotta „civilek” kábíttják jelentős részét –, akkor még azt is megtörténhet, hogy tudja és hirdetni sem szégyelli, hogy az alapításra a görög Sina Simon valójában több pénzt adott, mint az egyébként valóban nagy magyar. (Megvallom, 2006-ig magam sem tudtam. Akkor azért, mert döntés született: legyen szép márványtáblája. A szervezést rám testálták. A Székházba nem vihettek – hová gondolsz, Pali? A Nádor utcai irodaház földszintjén belépve, a jobb oldali falon tekinthető meg. Ott egyébként évtizedeken át Karl Marx büsztje volt. Krassó Gyuri követelte az eltávolítását. Kevesem mertünk ellene szót emelni. Elvitték.) A közvéleményre visszatérve. Akkor talán már azt is tudni fogja, hogy a „legnagyobb magyar” elnevezést Kossuth Lajos miért testálta Széchenyire. Mert nagyon nem férték össze. Ellenfele – zseniális politikus – tudta, így kell a haladásban társát a nagyság kalodájába zárnia: így éri el, hogy az ne akadályozhassa folyton folyvást őt a maga robogásában. És valóban bezárta oda. Vajon „a döblingi” tényleg önkezeivel vet véget életnek, ha ő nem a Legnagyobb itthon? Elment, pedig de mennyire kellett volna az ő zsenialitása is Deák Ferenc és az idősebb Andrassy Gyula mellé a dualizmus korában! Ha nem másért, akkor a korrupció lehetséges mérsékléséért. Akkor is rengeteget loptak. A *Gründerzeit*-ok már csak ilyenek. Deákat ez a világ úzte a magánélet jelentéktelenségébe.

*

1993 óta létezik a babérkoszorús kitüntetés is. Szeretik egyesek egybemosni a kettőt: egyik kutya, másik eb. Ám az MTA doktora címet egy értekezésre lehet ceremoniálisan elnyerni, a babérkoszorút életműre adományozza az MTA Elnöksége. A számok nyelvén: jelenleg – ha jól számoltam össze – 94 történész büszkélkedhet a nagydoktori címmel, babérkoszorúsak négyen vagyunk. Jelentős mértékben azért, mert az Osztályok csak hetven felettieket jelölhetnek, azokat, akik ilyen-olyan okokból nem lettek tagok, akik ellenben csak a hetven év alattiak táborából választhatóak.

Miért írtam meg azt a randa témát? Egyszer a zseniális Makkai László (Sándor püspök fia, korán elment Miskolczy Ambrus barátom apósa) az akkor még butácska Pritz Pált azzal delejezte: akit nálunk egyetemes történésznek neveznek, az valójában csak egy rossz országtörténész. Hiszen ha valaki a német történelmet búvárolja, az már – úgymond – egyetemes történész. Amikor 1996-ban Németországban kutattam, s többek mellett Jörg K. Hoensch-t, a Saarbrücken-i egyetem professzorát faggattam: szabad-e nekem, aki töredékét sem tudom a német históriának, e témát feldolgoznom, azt felelte: – A németek úgy félnek ettől a témától, mint az ördög a szenteltvíztől. Szóval csak rajta.

Hoensch egyébként egyáltalán nem kényeztetett. Amikor levélben megkerestem, szeretnék vele konzultálni, azt írta: jöjjen, hiszen nem ismeretlen a nevem előtte. Szóval ismert ugyan nem vagyok, de ismeretlen sem. Mert olvasta a *Századok*ban az 1974-es forráskritikai tanulmányomat. Amely az ő könyvének egyik fontos állítását igazolta aprólékosan. Nevezetesen: Adolf nem akart Műnchent, őt csak mi magyarok – akaratlanul persze – belekényszerítettük a bosszantóan szánalmas vacakolásba. Nem rúghatta szét egyből azt a krokodilus szörnyet. „Barátja”, Mussolini nevezte így Csehszlovákiát. Ő maga repülőgép-anyahajónak becézte. (Moszkva a Párizssal és Prágával kötött megnemtámadási szerződésekkel nyugtalanította a Führert.) Szóval Adolf azért volt indulatos, mert ezek a gyatra magyarok ott Kiel-ben féltek a maradék országukat kockára tenni. Hiszen ő cserében az egész Szlovákiát – ahogy még ma is nemritkán, alapos anakronizmussal mondjuk: a Felvidéket – nekünk adta volna. Mily’ sajnálatos. Aztán meg nem resteltük őt az első bécsi döntés után gyalázni: „Egy ló, két ló, három ló. Becsapott a mázoló.” Mert mi – ez is egyik szegénységi bizonyítványa külpolitikai

gondolkodásunk siralmasságának – bár semmit sem kockáztattunk, mégis jóval többet akartunk az egyébként etnikai arányok szempontjából szinte teljesen korrekt első bécsi döntéssel elnyerni.

*

Hoensch ezért sem szeretett bennünket, magyarokat. Nem alaptalanul. Ő cipszer szülők gyermeke volt. (Utóbb önkezével vetett véget életének. A Saarbrückenhez közeli Otzenhausenben, az ottani Európai Akadémia igazgatója mesélte nekem nem sokkal később.) Úgy általában nem szerette a kivagyiságunkat. Mi meg miért szeressük a nagyok, köztük a németek velünk szembeni kivagyiságát? Amelyből következően – például – hiába írta Hoensch amit írt, hiába igazoltam azt részletesebben, a nemzetközi szakmába azóta se lett elfogadott az a valóság, hogy Hitler a mi „gyavaságunk” miatt nem nevezhetett a brit premier arcába. Pedig mennyire szerette volna. – Sir, feleslegesen jött ide a bajor fővárosba. Mert már nincs, hamarosan nem lesz Csehszlovákia, Mert a Trianonban lealázott magyarokkal együtt szétvertük. – A kontrafaktuális történetírás lehet nevetséges agyalás, s lehet komoly spekuláció. – Helyzete válogatja. Akkor már annyira féltek Európában a háborútól, hogy komoly tábora volt a békés revízióknak. A megbékélőknek, a megbékéltetőknek. Szóval minden valószínűség szerint lenyelték volna. Nem cáfolat erre, hogy amikor Hitler birodalmát a Hádész világába űzték, akkor nemes egyszerűséggel Münchent ab ovo érvénytelennek nyilvánították. A szégyen mégis rájuk égett. Népeikre pedig vakságuk következménye. Véresen. Vagyis, hogy nem hívták meg a Generalisszimust szintén döntőnknek. Bőven elment volna. Itt nincs tovább, ha nem akarunk szálnalmasan képzelegni. Ám e tény – valamire való történész bőven képes tény és adat között különbséget tenni – feledve ma is megy a nagy hörgés: micsoda aljasság volt Sztálin részéről, hogy 1939. augusztus 23-án megállapodott Hitlerrel Lengyelország felosztásáról. Természetesen ilyen disznóságot csak szélsőséges rendszerek elvtelen vezetői kötnek egymással. Butaságukkal (okos butákból akkor, ma és a jövőben folyókat lehetne rekeszteni) a közvélemény széles köreit vezetik félre. Hiszen Sztálin csak azt tette, amit a helyzete, birodalmának kedvező pozicionálása diktált. Aztán, hogy ráment erre Lengyelország? Valóban. Következett mindez a történelem kegyetlen természetéből.

Szóval – így ma is a nóta – ki van zárva, hogy ilyen kis vacak ország európai történelmet csináljon. A kettős mérce pedig nem csupán a politikában dívott, dívik és fog dívni az idők végezetéig. Működik az bizony a történetírásban is. De – elvéve – ellenpélda is akad. 2019-ben Londonban a tekintélyes Brendan Simms (1967, történész professzor Cambridge-ben) *Hitler. Only the World Was Enough* címmel adta ki ezeroldalas könyvét, amely német földön 2020-ban *Hitler. Eine globale Biographie* ártatlan, látszólag ártatlan címmel 1050 oldalon jutott el az olvasókhöz. A derék professzor úr nyíltan megírta, hogy munkája nem az egész szakirodalomra, hanem csak az elmúlt két évtizedben született írásokra támaszkodik. Egyszerű a képlet: az azt megelőző – úgymond – annyira ideológiaterhelt, hogy felesleges lett volna annak áttekintésével pepecselnie. Ő már messze nem ilyen. A pártatlan tudós tógájában egyik aranyos összegző állítása így hangzik: „Hitler zsidógyűlölete kevésbé a radikális baloldal elleni ellenérzésében, sokkal inkább a globális nagytőke-ellenességében gyökerezett. Aki nem szeretne a Führer antikapitalizmusáról beszélni, annak antiszemitizmusáról is hallgatnia kellene.” (841.) No, mondtam magamban, ha így állunk, akkor nagyon hasznos lenne egy olyan könyv, amely nem Adolf életrajzát ismételteti tízezer-egyedszer (a vonatkozó irodalom bőven százezer feletti), hanem a *történeti* Hitlert mutatja be. John Lukacs könyve ugyan nagyszerű, de a magyar nyelvű edíció óta is sok idő telt el, aztán bizony messze nem hibátlan. Súlyos hibákban szenved. Tehát – egyébként felkérésre – készítettem 2023 áprilisában egy terjedelmes szinopszist, elküldtem a Kossuth Kiadónak. Fanyalgásba ütköztem. Lehiggadtam. Beláttam, teljesen igazuk van. Széles körben nem lehet sikeres egy könyv, amely elejétől végig azt bizonyítja be, hogy a Hitlerre vonatkozó irodalom tele van egymást cáfoló állításokkal. Az Olvasó ettől csak ideges lesz. Neki nem szaktudományos kételyek, hanem biztos állítások kellene. Leginkább olyanok, amelyek már egyébként is zsigerileg benne vannak a kobakjában. Azt igazolják. Arra érdemes költeni.

Nekem egyébként személyileg semmi panaszom nem lehet a derék brit professzorra. Mert annak ellenére, hogy – úgymond – csak az elmúlt két évtized szakirodalmára támaszkodott, mégis, ahol Gömbös Gyulát említi, ott csekélységemnek az *Acta Historica* c. folyóiratban 1979-ben megjelent írásom a hivatkozott forrás.

*

A *Századokban* 1974-ben megjelent cikkem publikálása után nem sokkal megállított egy alkalommal az Intézet folyosóján Györffy György. – Pali, nem szoktam elolvasni, amit írtok a 20. szádról. Ezt mégis elolvastam és gratulálok. – Aztán ennek az írásomnak köszönhetem a Kádár Bélával akkortájt induló barátságomat. Mert más volt e cikk szemlélete, mint ami dívott itthon. Ránki György azonnal elvállalta a cikk lektorálását. Gyümölcsöző lett volna. Hiszen az intézet szakreferensének a tanulmányáról volt szó. Akit az intézet igazgatója az igazgatótanácsi összejöveteleken évek hosszú során át név szerint üdvözölt, míg a többieket, így őt is csak az *Eltársak* gyűjtőszóval köszöntötte. Ám amikor Ránki György belenézett a szövegbe, azonnal visszaadta. Aki kíváncsi, mit írtam róla, Ádám Magdáról, az nézze meg az Egyetemi Könyvtárban lévő kisdoktori értekezésemet. A cikk abból lett, de a nyomtatott szövegben rájuk nézve nem sok bíráló szó maradt. A zömét a szerkesztő Pamlényi Ervin kihúzta. Igaz, magát is védte. Ami megmaradt, abból is kemény vita kerekedett a *Századokban*. Főleg Magda és csekélységem között. Később, amikor Magda a nagydoktorija védésére készült, hivatali szobámban felkeresett a testvére. Ő – így szólt a fáma – a szovjet elhárításnak dolgozott. Egyetemi oktatói állása fedezékében. Udvariasan megkérdezte, tervezem-e a vitán való részvételemet? Megnyugtattam, a közelébe se megyek. Később megbékéltünk. Nagy úr az idő. 1988. április végén Moszkvában (a magyar–szovjet történész vegyesbizottság soron következő ülésén Mucsi Ferenc szervezésében, Ormos Mária, Romsics Ignác társaságában szerepeltünk) már együtt is táncoltunk egy esti alkalommal. 19 esztendővel idősebben is mutatós hölgy volt. Jóval később arra is sor került, hogy az I. kerületi Művelődési Házban – az Andrássy-palotáról beszélek – az MDF Akadémia programjában egymást váltottuk a sorban. Magam a régi nótát fújtam. Ő az új idők dalát. Isten nyugtassa.

Az 1982-es könyv esetleges második kiadására visszatérve: most is tele van a fejem más könyvtervekkel, ezért egyáltalán nem biztos, hogy újrírom. Egyébként is, ha megteszem, gyilkos írás lenne. Minek nekem harakiri?

*

Meghallgattam egy ízben Kosáry Domokost a *Gólyavári Estékben*. Azt fejtegette, hogy történetírásunk ma is alapvetően annak a romantikus, kurucos, nemesi történetfelfogásnak jelenlétét, jó esetben „csak” a nyomait nyögi, amely oly’ sokáig szinte egyeduralkodó volt. Ma sem jobb a helyzet. Sőt. Szóval az elmúlt két évtizedben leginkább két dolog foglalkoztat. Az egyik a nemzet, a nemzeti. A másik a személyiség szerepe a történelemben. Akinek van szeme – láthatja. A 2020-ban, 2022-ben, 2023-ban megjelent nagy könyvek ezen a két szempont körül forognak. Vannak, akik látják. Kevesen vannak. Sebaj. Mégis biztosan megmaradnak. Ha bibliográfiai adatként, hát akként. De akkor már rákereshető, tehát elolvasható lesz. Anno Pamlényi Ervintől tanultam meg: csak addig lehet egy munkát csiszolni, amíg nyomdába nem adjuk. Onnan már vagy örök szégyen, vagy valami jobb.

2004-ben, hatvanesztendősen akartam otthagyni a végül is – két megszakítással – összesen 37 esztendősi akadémiai főtisztviselői állásomat. Robotos élet volt, de bőven megérte. Mert ha egyszer – a szó legszigorúbb, tehát az idővel dacoló értelmében – valóban történésszé válok, az alapok itt születtek meg. Itt tanultam meg, hogy mi a források valódi értéke. Sokszor nulla. Főleg az írógép, s főleg a digitalizáció világában. Mivel magam is tömegével gyártottam olyan papírokat, amelyekből

inkább azt lehet kihüvelyezni, hogy mi volt az MTA érdeke, mint azt, hogy mi volt a tényleges valóság. Nemhogy bánom, kimondottan elégedetten nyugtázom. Mert bizonyosan jó ügyet szolgáltam. Sokszor keseregtem, keseregtünk, hogy mennyi minden nincsen rendben az MTA intézethálózatában. (Glatz Ferenc 1996–2002-ben állt az MTA élén. Rengetegszer voltunk együtt, akadtak közte abból számomra bizony drámai pillanatok is. Bosszantotta nyakasságom, az, hogy számos alkalommal a falig merészkedtem. Nehezen viseltük egymást, miközben a társadalomtudományok egyötödös arányának megőrzésében hatékonyan működtünk együtt. Természetesen ez nekem nem volt rózsák szegélyezte helyzet. Ő az MTA elnöke volt, nem képviselhette a partikuláris szempont védelmét. Az nekem jutott, amiért nemegyszer dorgálás járt tőle. Persze tudtam, bábozásról van szó. *Abból* nem lesz bajom. Ő mondta az egyik alkalommal elkeseredetten: az MTA lomha kompként mozog. Roppant nehéz sodrából kibillenteni, jobb irányba kormányozni.) Ahogy a mai híreket hallom, ahogy elnézem egy-egy munkatárs tevékenységét, akit inkább a kapa mellé kellene küldeni, mint engedni, hogy „tudományt” műveljen, az a véleményem, jobb kezekben volt e hálózat, mint manapság. Innen nézve is jó megjegyezni: a történelem olyan, hogy legtöbb esetben a létező alternatívák a rossz és a kisebbik rossz közötti választás lehetőségét kínálják.

Szóval elterjedt „nyugdíjba” vonulási szándékom híre. Történész nem mehet nyugdíjba. Nyugdíjas akkor lesz, ha már nem ír semmit, vagy hasznavehetetlent publikál. Tervem ellehetetlenítésére, 2003-ban megkaptam az Érdemrend tiszti keresztjét. Vagyis a magyar Becsületrendet. Értettem belőle. De aztán úgy fordult a kocka, hogy 2006-ban simán elmehettem. Naplóbejegyzésemből tudom: 2007. január 3-án felhívott az MTA elnöke. – Teljesen elfelejtettem, szóval nem feleslegesen írom bejegyzéseimet, jó szívvel ajánlhatom mindenki másnak, aki tisztán akarja látni később a múltját, jegyezze le időben a megtörténeteket. Nem azért, hogy később jó nagyokat lódítsunk (bár az igazi sikerek az ilyesmiből inkább megszületnek), hanem azért, hogy emlékezetünk gyakori ficamjainak ne váljunk a rabjává. – Legyek a tanácsadója. – Ezért telefonozott. Köszönettel elhárítottam. Helyette inkább hónapokig foglalkoztam Lajos Ivánnal, életével, szomorú végével. Nagyon rövid írás lett belőle. (Ha már valamit tisztán látunk, kevés szóval megírható. Persze a grafománok minden papírt teleírnak.) De olyan, hogy amikor most az elmúlt esztendőben, idén a NEB elnöke sokszerzős könyvet szerkeszt, tavaly engem kért fel a Lajos Iván-szócikk megírására. Pedig más tollából vastag könyv van Lajos Ivánról. Amelyet ebben az írásomban 2007-ben alaposan elintéztem. A szerző hálája azóta is kísér. Igaz, soha egy szóval nem válaszolt. De mindent megtesz, ahol teheti, hogy egy sor ne jelenjen meg rólam. Sebaj. Más helyeken csak írnak rólam! De ha betűt se írnának, abból se származna baj, lelki keserűség. A leglényegesebb, ismétlem, hogy nyugodtan nézhessünk a tükörbe.

Mindezt azért említtem, amit Pamlényi Ervin kapcsán fentebb írtam. Örökre hálás vagyok neki. Ami nem akadályoz meg abban, hogy amikor most a publicisztikáját dolgozom fel, ne a szükséges módon bíráljam. Fikarcnyi engedményt sem tehetek a javára. Sok fájdalmam adódik ebből. Mert bizony sok minden olyasmit is leírt, amit nem kellett volna leírnia. Igaz, ő ezt nem zsoldosként, hanem meggyőződésből tette. Ahogy nézem a dolgait, teljesen világos: számára két nagy historikusunk volt. Az egyik Szekfű Gyula, a másik Molnár Erik. Két égtáj. Mégis egy ponton találkoznak. Mindkettő esküdt ellensége volt a romantikus nemzetszemléletnek. Mára Szekfű – még ha kavarnak is egyesek szépen – tiszta képlet. Molnár messze nem az. Mondják, Molnár Erik nemzeti nihilista lett volna. Nem volt az.

Mi a magyarázat? Az, hogy a nemzet történeti képződmény. Az, hogy a nemzet jelentős mértékben elképzelt közösség. Molnár Erik becsületes kommunista volt. Akkor is megmaradt annak, amikor fivére a sztálini önkény áldozata lett. Mert, ha az inkvizíció – például – tette azt, amit tett, s mégis a tanítás igaz maradt, akkor miért dobnánk sutba a másik eszmét, mert az az adott történelmi körülmények szorításában egy másik thermidor áldozatává silányult? Innen is a közbülső tanulság: soha nem lesz történész a specialista. Hanem csak az, aki képes holisztikusan gondolkodni.

Molnár Erikre visszatérve: ő a nacionalizmusnak volt esküdt ellensége, s meggyőződéses híve volt a szocialista nemzetnek. Akinek rend van a fejében, az tudja, hogy a nacionalizmus maga a polgári nemzeteszme. Az egyik közösséget emeli, a másikat sújtja. Ha túlhajtják, akkor már nem nacionalizmus, hanem sovinizmus. Innen is a tanulság: tiszta fogalomhasználat nélkül aligha lehet tudományt művelni. Persze, hogy meg lehet próbálni, még sikert is arathatunk közbe. De aztán az idő a szemétdombra hányja.

Amikor Molnár Erik 1958-ban a romantikus nemzetfelfogás elleni küzdelme újabb fejezetébe fogott, akkor harca eltéphetetlenül 1956 örökségével fonódott egybe. Szóval nem volt problémamentes. Október 23-án úgy szólt a nóta: Rusz kik haza; Aki magyar, velünk tart. Bethlen Gábor úgy kezdte országlását, hogy Jenőt és Lippát magyar vér áztatása árán adta át a töröknek. Kádár János muszkavezetőként kezdte az országlását. Ha Bethlen nem sokkal később meghal, akkor a magyar ügy árulójaként vonul be a históriánkba. De 16 esztendővel később ment el, s ott van államférfiúi emléke a magyar panteonban. (Az államférfi nem az, akit az államügyeket intézi. Akkor Dunát lehetne velük rekeszteni. És természetesen nem is ideológia fabrikálta fogalom. Az államférfi a stratégia és a taktika dialektikus egységének mestere. Messzire lát, képes messze távon is maradandót alkotni, s közben nem bukik orra a napi politika zűrzavarában. A 20. századi magyar história négyet termelt: Tiszát, Bethlent, Telekit és Kádárt. Nincs ma még válasz arra, mi a helyes sorrend közöttük, hiszen az államférfiak sem egyforma nagyságúak.)

Ha Kádár János a megtorlások közepette megy el, hasonló lenne Bethlen Gábris elképzelt korai halálához az emléke. Ma az ő emlékezete körül nagy a zűrzavar. Mert a nevével összeforrott korszak – nota bene: soha nem volt Kádár-rendszer, amit működtetett, az a sztálinizmus/poszt sztálinizmus egyik válfaja – annak a korszaknak lett az áldozata, amely még nem zárult le. Majd lezárul, s akkor az inga Kádár János történelmi szerepe dolgában is nyugvópontra jut.

Mivel a nemzet – súlya okán ismétlem – jelentős mértékben elképzelt közösség, ezért természetesen létezett szocialista nemzet is. És mivel a rendszer elszállt a történelem retortáin, persze hogy elillant a szocialista hazafiság is. Ám balga dolog lenne azt hinni, hogy ami egyszer megvolt, annak írmagja sem marad. Sok minden eltemetett dolog a vén vakondok munkája révén így-úgy ismét virulenssé vált. Következőleg a jövőben is virulenssé válhat. (A vakondok először – ha igaz, mert nagyon óvatosnak kell/ene lenni az ilyen kijelentésekkel – Hamlet ajkán kelt életre, Hegel nyomán mi leginkább Karl Marx révén ismerjük.) Szóval az akkori szocialista nemzetnek két hatalmas nyavalyája volt. Az egyik, hogy cipelte az átkot, amit a szovjet szuronyok jelentettek. Szuronyok hegyén táncolva nemzetet építeni eleve defektes dolog. Aztán államnemzet volt, miközben Trianon óta a magyar nemzet bizonyosan kultúrnemzet. Tehát része a diaszpórába szorult magyarság is. Amelynek a hazai hatalom csak a mostohája volt. Minden bajára, keservére az volt a budapesti válasz, hogy majd a lenini nemzetiségpolitika minden ficamot orvosol. Azok pedig nemhogy enyhültek volna. Inkább elgennyesedtek. Leginkább éppen Romániában, ahol a legtöbben éltek/élnek nemzetársaink. Közben Kádár János, 1956-ra saját korábbi énjét is megutálva 1956 után sok mindent megtett, hogy országunkban élhető legyen a létező szocializmus valósága, s az valóban széles tömegek számára egyre élhetőbb lett.

*

Nem folytatom, tapasztalataimból leszűrt intelmeimet sem akarom bő lére eresztetni. Ha ennyi nem lenne elegendő, úgy a duplája is célját tévesztené. A személyiség történelmi szerepe megítélése dolgában az a legnagyobb csapda, hogy a társadalmi törvények – sok ostoba szerint ilyenek nem léteznek – az embereken, szóval cselekedeteinken keresztül valósulnak meg. Lényegében úgy, hogy amit az egyik akar, azt a másik megakadályozza. És ami megvalósul, az a kettő valamiféle vegyülete. Ebből következően a nagyobb veszély folyton a túlbecsülésben leledzik. Mégis a személyiség – ha

valóban személyiség az illető – a szerkezetekkel egy pontig sikerrel dacolhat. Mérésére nincs képlet, nincs recept. A konkrét helyzet konkrét elemzése az egyetlen helyes út.

És Minerva baglyát itt se feledjük.

Jó munkát Fiatalok. Bár zord a harc, megéri a világ. Ha az ember az marad, ami volt: Nemes, küzdő, szabadlelkű diák.

Pritz Pál